

SHARQ MUMTOZ ADABIYOTIDA “HAMD” BOBINING JANRIY XUSUSIYATLARI VA AN'ANAVIY STRUKTURASI

Parpiyev Saidmahmudxon G`olibxon o`g`li

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti magistratura 2-bosqichi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Sharq mumtoz adabiyotida “Hamd” bobining janriy xususiyatlari, shoir va adiblar tomonidan qanday qo`llanilgani, “Hamd” yozishga qanday yondoshilgani ochib berilgan.*

Kalit so`z va iboralar: *Adabiyot, maqtash, tavhid, balog`at, ruboiy, kulliyot.*

Аннотация. *В данной статье раскрываются жанровые особенности главы “Хамд” в классической восточной литературе, её применение поэтами и писателями, а также их подход к её написанию.*

Ключевые слова и фразы: *Литература, восхваление, хвала, тавхид (единобожие), риторика, красноречие, рубайя, куллийят.*

Annotation. *This article reveals the genre features of the “Hamd” (Praise to God) chapter in Eastern classical literature, how it was utilized by poets and writers, and the approaches taken to composing a “Hamd”.*

Keywords and phrases: *Literature, praise, tawhid (oneness of God), rhetoric, rubai, kulliyat.*

KIRISH

Sharq mumtoz adabiyoti o`zining chuqur ma`naviy-falsafiy ildizlari, mustahkam an`analari va betakror badiiy olami bilan ajralib turadi. Ushbu adabiyotning poydevorini tashkil etgan asosiy unsurlardan biri bu – “Hamd” janridir. U arabcha “حمد” so`zidan olingan bo`lib, “maqtov”, “ulug`lash”, “shukrona aytish” ma`nolarini anglatadi. Adabiy an`anada esa Hamd – Yaratganga cheksiz hamdu sanolar aytish, Uning zoti va sifatlarini madh etishga bag`ishlangan she`riy asar yoki yirik hajmli asarlarning muqaddimaviy bobidir⁴⁰. Hamd Sharq shoirining ijodiy faoliyatini boshlab beruvchi o`ziga xos duosi, e`tiqodining badiiy ifodasi va yaratilajak asarga baraka tilash ramzi hisoblangan. Ushbu maqolada Hamd bobining janriy xususiyatlari, an`anaviy strukturasi va Sharq adabiyotidagi o`rni tahlil qilinadi.

“Hamd”ning janriy xususiyatlari

Hamd janri o`ziga xos mavzu, g`oya va badiiy uslub xususiyatlariga ega bo`lib, shu xususiyatlar orqali boshqa lirik janrlardan ajratib turadi.

1. Mavzusi va G`oyaviy Yo`nalishi:

⁴⁰ “Hamd”, O`zbekiston milliy ensiklopediyasi (H-harfi). Toshkent: “O`zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. – B. 24.

Hamdning asosiy mavzusi – Allohni madh etishdir. Shoir o‘z asarida Yaratganning qudratini, hikmatini, adolatini va cheksiz marhamatini ulug‘laydi. Bu mavzu doirasida quyidagi g‘oyalar ilgari suriladi:

Tavhid g‘oyasi: Hamdning markazida islom dinining asosi bo‘lgan tavhid – Allohning yagonaligi va sherigi yo‘qligi haqidagi e‘tiqod turadi. Shoir butun borliqni, koinotni yagona Yaratuvchi tomonidan yaratilganini va Uning O‘zigagina ibodat qilish lozimligini ta’kidlaydi⁴¹.

Xoliqlik va maxluqotlar: Hamd yozayotgan ijodkor osmonu falakdan tortib, zarragacha bo‘lgan butun borliqning yaratilishi haqida fikr yuritadi. Tabiatdagi uyg‘unlik, fasllar almashinuvi, insonning yaralishidagi mo‘jiza – bularning barchasi Allohning beqiyos qudratining dalili sifatida keltiriladi.

Shukronalik va o‘jizlik e‘tirofi: Shoir Alloh tomonidan berilgan ne‘matlarga shukronalar aytadi va shu bilan birga o‘zining bir banda sifatida Yaratgan oldida naqadar o‘jiz ekanini tan oladi. Bu o‘jizlik e‘tirofi kibrdan yiroqlik va tavozedan dalolat beradi.

2. Hamdning Turlari:

Sharq adabiyotshunosligida hamd boblari mazmuniga ko‘ra ikki asosiy turga ajratiladi:

Tavhid hamdlar: Bunday asarlarda asosiy urg‘u Allohning yagonaligini, zoti va sifatlarini falsafiy mushohada orqali dalillashga qaratiladi. Shoir aqliy va mantiqiy xulosalar orqali Yaratganning borligi va birligini isbotlashga intiladi.

Munojot hamdlar: Munojot “iltijo”, “yolvorish” degan ma‘noni anglatadi. Bu turdagi hamdlarda shoirning Yaratganga murojaati, iltijolari, gunohlariga tavba qilishi va madad so‘rashi aks etadi. Lirik qahramonning ruhiy kechinmalari, his-tuyg‘ulari kuchliroq ifodalanadi. Alisher Navoiy ijodida hamdning har ikki turi yuksak ijodkorlik bilan yaratilgan⁴².

An’anaviy Struktura va Asar Kompozitsiyasidagi O‘rni

Sharq mumtoz adabiyotida yaratilgan yirik hajmli asarlar, xususan, dostonlar va devonlar qat’iy belgilangan an’anaviy kompozitsion qurilishga ega. Hamd ushbu strukturada eng birinchi va sharaflil o‘rinni egallaydi.

Klassik dostonchilikda asar quyidagi kanonik tartibda boshlanishi an’anaga aylangan:

1. Hamd: Allohga maqtov. Bu asarning debochasi, uning ma‘naviy-ruhiy poydevori hisoblanadi. Asarning muvaffaqiyatli chiqishi uchun Yaratgandan madad so‘rash an’anasi ham shu bobda o‘z aksini topadi.

2. Munojot: Yaratganga yolvorish. Ba‘zan hamd va munojot bir bob doirasida birlashtiriladi yoki alohida-alohida keladi.

3. Na‘t: Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ga salovot va maqtovlar. Yaratganni ulug‘lagan shoir Undan so‘ng Uning eng suyukli bandasi va elchisi bo‘lgan Payg‘ambarni vasf etishni o‘ziga burch deb bilgan⁴³.

Ushbu tartibga Alisher Navoiy, Fuzuliy, Munis, Ogahiy kabi deyarli barcha buyuk shoirlar qat’iy rioya qilganlar. Masalan, Alisher Navoiyning “Xamsa” tarkibidagi barcha

⁴¹ ALISHER NAVOIY IJODINING ISLOMIY-MA'RIFIY ASOSLARI. (2022). Cyberleninka. – B. 543.

⁴² G'afforova Z. Navoiyning hamd va na't g'azallari. Toshkent, 2001. – B. 12-15.

⁴³ Karimova, F. (2023). Sharq adabiyotida debocha va uning poetikasi: Monografiya. Toshkent: ELNUR-PRINT. – B. 45-48.

dostonlar ayni shu an'anaga muvofiq Alloh madhi bilan boshlanadi. Hamd, Munojot, Na't bovlari bu davr adiblarining asarlarida muqaddima vazifasini bajargan⁴⁴.

Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, "Hamd" bobi shunchaki an'anaviy boshlanma yoxud muqaddima emas, balki ko'p hollarda asarning umumiy g'oyaviy mazmuniga ishora qiluvchi o'ziga xos kalit vazifasini ham o'tagan. Hazrat Navoiy o'z dostonlarining hamd qismida asarning asosiy syujeti va falsafasi bilan bog'liq bo'lgan motivlarni mohirlik bilan singdirib yuboradi. Misol uchun, "Layli va Majnun" dostonining hamd bobida ilohiy ishq va uning timsollari haqida fikr yuritilishi asarning asl mohiyati Majnun timsolidagi ilohiy oshiq haqida ekaniga ishora qiladi. "Saddi Iskandariy" masnaviysida esa shohlar vasfiga bog'liq bo'lgan motivlar, Allohning barcha podshohlar ustidan rahbar ekani, har qaysi podshoh ham Uning huzurida gado ekani badiiy vositalar yordamida nihoyatda ustalik bilan tasvirlangan⁴⁵.

Forsiy va turkiy adabiyotlarda "hamd" an'anasi

Dostonchilik va devonchilikda "Hamd" bobini yozish an'anasi islom dinining kirib kelishi bilan avval arab, so'ngra fors adabiyotida shakllandi. Hakim Sanoiy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy kabi fors-tojik adabiyotining ulkan namoyandalari o'z devonlari va dostonlarini hamd bilan boshlash an'anasini yuksak darajaga ko'tardilar.

Turkiy adabiyot, xususan, o'zbek mumtoz adabiyoti bu an'anani ijodiy o'zlashtirdi va yanada rivojlantirdi. Alisher Navoiy bu borada o'ziga xos maktab yaratishga erishdi. Uning "Xazoyin ul-maoniy" kulliyoti va "Xamsa" dostonlaridagi hamd namunalari nafaqat o'zbek adabiyoti, balki butun turkiy adabiyot uchun asrlar davomida yuksak mezon bo'lib xizmat qilgani hech kimga sir emas. Navoiyning "Layli va Majnun" dostonidagi:

*Ey yaxshi oting bila sarog'oz,
Anjomig'akim, yetar har og'oz.*

misralari bilan boshlanuvchi "hamd" bobi yoxud

*Xudoyo, musallam xudoliq sanga,
Birov shahki, da'bi gadoliq sanga.*

deya boshlanuvchi "Saddi Iskandariy" dostonining "hamd" bobi asarning boshlanishi Yaratgan nomi bilan bo'lishi lozimligini uqtiradi⁴⁶.

Bu an'ana keyinchalik Muhammad Fuzuliy, Mashrab, Munis Xorazmiy, Ogahiy kabi shoirlar ijodida ham davom ettirildi. Ularning devonlari ham an'anaga ko'ra "hamd" g'azallar bilan boshlanadi. Bu bir tomondan shoirning e'tiqodi va adabiy an'analarga sodiqligini namoyon etsa, boshqa tomondan uning badiiy mahoratini, so'z san'atini qay darajada puxta egallaganini ko'rsatib beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Sharq mumtoz adabiyotidagi "Hamd" janri shunchaki bir an'anaviy unsurgina emas, balki mustaqil janriy xususiyatlarga, qat'iy strukturaga va chuqur g'oyaviy-falsafiy mazmunga ega bo'lgan muhim adabiy janrdir. U muallifning

⁴⁴ "Alisher Navoiy: Qomusiy lug'at". Ikkinchi jild. Toshkent: Sharq, 2016. – B. 311.

⁴⁵ Kamolova, M. (2023). ALISHER NAVOIYNING "LAYLI VA MAJNUN" DOSTONIDA HAMD VA NA'T BOBLAR. Zenodo. – B.

3.

⁴⁶ Malik, Akrom. Alisher Navoiyning iloh, olam va odam haqidagi falsafasi. Ziyouz.uz portali.

dunyoqarashini, uning borliq va Yaratuvchi haqidagi tushunchalarini ifodalovchi badiiy ko'zgudir. Hamd asarning ma'naviy ruhini belgilab, unga ulug'vorlik va salobat bag'ishlaydigan hamda kitobxonni asar mutolaasiga ma'naviy jihatdan tayyorlaydigan muqaddima demakdir. Shu bois, Hamd an'anasini o'rganmasdan turib, Sharq mumtoz adabiyotining mohiyatini to'laqonli anglashning imkoni yo`q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Hamd", O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (H-harfi). Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006-yillar.
2. G'afforova Z. Navoiyning hamd va na't g'azallari. Toshkent, 2001.
3. Kamolova, M. (2023). ALISHER NAVOIYNING "LAYLI VA MAJNUN" DOSTONIDA HAMD VA NA'T BOBLAR. Zenodo. <https://zenodo.org/records/7857191>
4. Malik, Akrom. Alisher Navoiyning iloh, olam va odam haqidagi falsafasi. Ziyouz.uz. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/akrom-malik-alisher-navoiyning-iloh-olam-va-odam-haqidagi-falsafasi/>
5. Karimova, F. (2023). Sharq adabiyotida debocha va uning poetikasi: Monografiya. Toshkent: ELNUR-PRINT.
6. Alisher Navoiy: Qomusiy lug'at. Ikkinchi jild. Toshkent: Sharq, 2016.
7. ALISHER NAVOIY IJODINING ISLOMIY-MA'RIFIY ASOSLARI. (2022). Cyberleninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/alisher-navoiy-ijodining-islomiy-ma-rifiy-asoslari>